

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրաչան, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասպետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торг Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торг Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

Յ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանարվեստին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի	8
Մ. Մ. Շահամիրադյան «Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն	21
Ա. Կ. Զուհարյան Վանակատի հումքի օգտահանման սկզբունքները բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների PXRFX վերլուծության տվյալների	36
Տ. Է. Հարությունյան Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը	47
Բ. Վ. Վարդանյան Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.)	65
Ռ. Ա. Հովսեփյան Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից	79
ՄԻՋՆԱԴԱՐ	
Տ. Ս. Դալայյան Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ	92
Գ. Հ. Միրիջանյան. Ս. Հ. Աղայան Դիտարկումներ Գեթուսյաց իշխանների տիրույթների մասին՝ ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների	106
Ա. Լ. Գրիգորյան Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը	117
Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝ Մետաքսի ճանապարհի համակարգում	125
Ա. Ա. Մարտիրոսյան Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների տնտեսական բաղադրիչի շուրջ	137
Ե. Ե. Վասիկևա Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում	148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՃԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի մեր, դու՛րս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիսսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցությունն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԸՐՁԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

Roman Hovsepyan, PhD
IAE

PLANT REMAINS FROM THE CLASSICAL PERIOD JAR-BURIALS IN THE MASTARA–3 ARCHAEOLOGICAL SITE (REPUBLIC OF ARMENIA)

Archaeologists presume that vessels found in pre-Christian period burials mostly contained food and drink intentionally put with the deceased for the afterlife. I agree with the above-mentioned theory as it is the most logical explanation and, as many studies showed, it is valid and applicable for the most of pre-Christian burials in the Old World. But, as there were not any studies regarding the content of the vessels from the Classical period burials in the territory of the Republic of Armenia, I tested that presumption having several vessels (dated with the 2nd–1st centuries B. C.) from the archaeological site of Mastara–3. Revealing the particular food component of the burial vessels was one of the primary objectives of this study. Archaeobotanical methods were applied to conduct the planned investigation.

*For the first time in Armenia, contents of Classical period jar-burials were examined for plant remains to reveal possible rituals of burial ceremonies involving plants and vegetal food. There were human skeletons present in all three jar-burials; in two of them there were adults and there was a child skeleton in the smallest jar. Few charred grains and other remains of cereals and seeds of some vegetal weeds were recovered. Tetraploid or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/durum*), possibly bread wheat, emmer (*T. dicoccum*) and barley (*Hordeum vulgare*) were identified among cultivated plants. Remains of the recovered cereals possibly represent remnants of a porridge-like food put in the pithoi with the bodies¹.*

Keywords: jar-burials, pithos, afterlife, food, ritual, cereals.

Introduction

The investigated archaeological site of Mastara–3 is located 2–3 km to the west from the present-day Mastara town: N 40°27'10.90", E 43°51'6.31", 1815 m above sea level. The “Antic” settlement, particularly the investigated jar-burials are attributed to the Middle Classical period and preliminarily dated to the 2nd–1st centuries B.C.².

There are no other archaeological sites of the middle stage of the Classical period (Artashesid) in Armenia investigated for archaeobotany. Situation with archaeobotanical investigation is somewhat better for the Early Classical, so called Yervandid

¹ I wish to thank the coordinator of the excavations, archaeologist Varduhi Melikyan, and physical anthropologist Levon Aghikyan for their support during the fieldwork and sampling

² Melikyan 2018, 1–2.

period (600–200 B.C.³); several sites have been studied: Tsaghkahovit⁴, Shaghat–1, Shaghat–3, Uyts⁵, Odzaberd⁶, and Yervandashat⁷. Free-threshing wheat, hulled barley and, in much lesser proportions, also emmer were the main cultigens for all of the above-mentioned Early Classical period archaeological sites. Middle-Late Classical period archaeobotanical material is recovered in comparably large amounts in the site of ‘Tigranakert of Artsakh’, which is located in the province of Martakert in the Republic of Artsakh, approximately four kilometers south of the Khachenaget River⁸. There is also some archaeobotanical material examined for the end of 1st – beginning of 2nd centuries A.D. Artashat⁹. As for the Early Classical period sites, free-threshing wheat and hulled barley were the primary crops also in the Middle and Late Classical period Tigranakert and in Artashat.

For the first time for the territory of Republic of Armenia, the content of jar-burials were examined to recover plant remains. The goal of this study was to reveal any possible use of plants and vegetal material during burial ceremonies in the Classical period. There were attempts to recover plant remains from funeral contexts of burials also for other cultural and chronological periods. For example, vessels contents and-or burial soil fills from an Early Bronze Age tomb of Shengavit¹⁰, several Middle Bronze Age tombs of Nerkin Naver¹¹, Aghavnatun and Sotk–10 cemeteries¹², Late Bronze Age tombs of Tsaghkahovit, Gegharot and Tsaghkasar–1 sites, an Early Iron Age tomb from Uyts site¹³ were examined but, for the majority of burials and also individual vessels, there were no plant macroremains present (preserved) and only few of them revealed little quantity of seed material. All seeds of cultivated plants re-

³ Avetisyan, Bobokhyan 2012, 18.

⁴ Khatchadourian 2014, 152–153, 163–164.

⁵ Zardaryan, Hovsepyan 2017, 385–398.

⁶ Badalyan et al. 2017, 215–217.

⁷ The content of a vessel (alabastron) found on the floor N5 of I10 square in the Yervandashat settlement (excavations of 2012) was examined. The vessel dated to the 3rd century B. C. (Syuzanna Muradyan, personal communication). Several charred grains of cereals were found in 0.5 liter sample: free-threshing wheat (*Triticum aestivum/durum*; 3 grains), species unidentified wheat (*Triticum sp.*; 1 grain fragment), cultivated barley (*Hordeum vulgare*; 1 grain fragment), and an unidentified cultivated cereal (*Triticeae gen. sp.*; 1 grain fragment).

According to ethnographic parallels, e.g. village Vahan in Gegharkunik, vessels of similar shape (a bit elongated and with not wide opening/mouth) and volume (1–3 litres) have been used (mostly until 1990s) to prepare yeast to use in the cheese preparation (locally called ‘maya’). A piece of calf or pig stomach, a palm of cereals grains, several fruits of cornel (*Cornus mas*), an egg and a spoon of salt were put in a vessel with water, covered and left approximately 10 days for fermentation. Yeast preparation was the same also in village Tatev in Syunik: pieces of cow stomach with barley grains have been used. Discussions with Dr. Mkrtich Zardaryan and Syuzanna Muradyan lead us to the idea that the examined vessel from the Yervandashat site also might have been used as a container for the yeast fermentation for cheese preparation.

⁸ Petrosyan et al. 2014, 91–93.

⁹ Palanjyan, Murashev 2007, 131–133.

¹⁰ Hovsepyan 2007c, 25–29.

¹¹ Hovsepyan 2007a, 215–217; 2007b, 233–234.

¹² Hovsepyan 2017b, 273–274.

¹³ Zardaryan, Hovsepyan 2017, 394.

covered from the above-mentioned funeral contexts represent cereals, free-threshing wheats, barley and emmer in particular.

Material and Methods

The soil fills of four vessels were sampled during the excavations of 2017. Three of those four vessels represented jar-burials (Burials №2 and №3 in square H2, and burial №4 in square H3). Burials №2 and №3, both are just buried vessels (jars), there were no visible structures associated to those jars, so, for these cases, burial = vessel (jar) (i.e. Burial №2 = Vessel №2.1, Burial №3 = Vessel №3.1). Situation is not the same with the Burial №4 in square H3; it is a tomb with stone-walled chamber that includes several human skeletons in a back side and a large jar-burial (the largest one among three studied) in the front side. Conditionally this jar-burial is named Vessel №4.1 (Vessel №4.1 ≠ Burial №4); on its turn this jar contained human skeletons, a small jug (Vessel №4.2) and a small bowl (Vessel №4.3)¹⁴.

In sum, 95.5 liters of sediments were sampled and processed (Table 1). Human bones were present in all three excavated pithoi (jars); there were adults' bones in two comparably larger pithoi – Vessel №2.1 (sq. H2), and Vessel №4.1 (sq. H3), and a child bones in the smallest pithos – Vessel №3.1 (sq. H2) (Table 1).

Accustomed classical technique of archaeobotanical studies was applied for the current study¹⁵. Flotation and wet-sieving methods were co-applied to separate plant macroremains from the archaeological sediments (flotation machine was used). Mesh size of the used sieve for flotation was 0.3 mm, and for the wet-sieving it was 1 mm. There were no large (larger than few millimeters) fragments of charcoal in the separated floating concentrate.

219 seeds and fruits of Flowering Plants are recovered during our archaeobotanical investigations. Those seeds are either charred or mineralized, hence considered ancient. There are also 126 uncharred, possibly modern seeds, which are not counted for calculations (e.g. concentration). Concentration of the carpological material is from 0.2 to 4.0 seeds/liter in the studied samples (Table 1). The highest, 4.0 seeds/liter concentration is recorded for the small jug (Vessel №4.2) from the largest pithos (Vessel №4.1). Circa 3.5 seeds/liter concentration is recorded for this, the largest of the studied vessels (Vessel №4.1), which contained the most of seeds remains. In general, concentration of carpological material is low in the sampled archaeological sediments (Table 1).

Stereoscopic microscope was used to study the recovered specimens (magnification: x10–100). Corresponding literature and a reference collection were used to identify the recovered carpological material¹⁶. A computer scanner was used to prepare images for some of the specimens (scanning resolution: 4800 ppi; Fig. 1, p. 232).

¹⁴ Cf. Melikyan 2018, 10–20.

¹⁵ Cf. Hovsepyan 2017a, 212–216.

¹⁶ E.g. Zohary et al. 2012; Takhtajan 1957–2011.

Results and Discussions

Majority of the recovered carpological material are seeds of wild and weedy plants. On their turn, a part of these wild and weedy plants' seeds are modern (marked as uncharred in Table 1); these seeds appeared in the vessels presumably in a result of insects activity or spontaneously, when the surrounding soil moved into the vessels because of gravity or because of the rain waters flow. Although the recovered archaeocarpological material has bad preservation and the concentration of seed material is low, 14 taxa of the Flowering Plants are identified (excluding the recent seeds, which are 6 taxa; Table 1).

Here is the description and interpretation of all studied samples.

Jar-burial №2 (Vessel №2.1; 32 liters sediment from the vessel content) – 81 units of carpological material are found from this jar-burial of an adult (2.5 seeds/litre). Most of the carpological findings are charred grains of cultivated cereals and their fragments: tetraploid or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/turgidum*), species unidentifiable wheat (*Triticum* spp.), genus and species unidentifiable cultivated cereals (Triticeae gen. spp. & cf. Triticeae gen. spp.) were identified among grains findings. In addition, biomineralized erems of field gromwell (*Buglossoides arvensis*) were recovered from this pithos (Table 1).

Jar-burial №3 (Vessel №3.1; 25 liters) – Only 5 charred seeds are recovered from this pithos, which was a child burial with some preserved skeletal remains. There is one charred fragment of a plant, possibly cereal grain (cf. Triticeae gen. spp.), mericarps of false cleavers (*Galium* cf. *spurium*), a seed of, probably, mitnan (cf. *Thymelaea* sp.) and an unidentified seed of a herbaceous plant (Table 1).

Jar-burial №4.1 (38 liters) – This pithos was the largest among the examined ones. It was inserted in a stone-walled small tomb in the horizontal position after the skeletons from the earlier inhumations were pushed to the backside of the tomb. There were remains of an adult's skeleton, a small jug and a bowl as well as several beads in this pithos. The majority of the plant macroremains were found from this pithos, 257 units of carpological material. Unfortunately, there was a later intrusion and the 126 of the recovered seeds are uncharred, thus considered as modern (*Euphorbia* sp., *Chenopodium* sp., Lamiaceae gen. sp.1, Lamiaceae gen. sp.2, Fabaceae gen. sp. 2, cf. Caryophyllaceae gen. sp.; Table 1). Nevertheless, the rest of the carpological material, represented by charred and biomineralized seeds and fruit remains, still showed an essential diversity. 102 of 131 ancient seeds remains, i.e. 78%, are remains of cultivated cereals (Triticeae). The recovered grains made possible the identification of at least three cultivated cereals: tetraploid and/or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/turgidum*), emmer (*Triticum* cf. *dicocum*) and barley (*Hordeum vulgare*). A part of the tetraploid and/or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/turgidum*) belongs to free-threshing wheat (*Triticum aestivum/durum*). There are more wheat grains recovered than barley. Most of the recovered cereals' grains are badly eroded thus allowing the identification only on a tribe level (Triticeae gen. spp.). The findings of cereals are not limited to grains; there are also remains of a straw node (Triticeae gen. spp.),

a glume of wheat (*Triticum* spp.), an internode of common bread wheat (*Triticum aestivum* ssp. *vulgare* (*aestivum*)) and two spikelet bases, without the lower part of the internode, identified as emmer (*Triticum* cf. *dicoccum*). There is also one poorly preserved grain that resembles that of millet (cf. *Panicum* sp.). All findings of the cultivated cereals are charred (Table 1; Fig. 1, p. 232).

Non-cultivated species recovered from the content of this pithos, represent charred grains of grasses (species of Poaceae family), mericarps of Rubiaceae family species, false cleavers (*Galium* cf. *spurium*) and probably woodruff (cf. *Asperula* sp.), a nutlet of an unidentified species of Polygonaceae family, a capsule of Syrian mustard (*Euclidium syriacum*), a seed of adonis (*Adonis* sp.), biomineralized erems of species of Boraginaceae family, field gromwell (*Buglossoides arvensis*), small bugloss (*Anchusa arvensis*) and alkanet (*Alkanna orientalis*), as well as several charred seeds of an unidentified herbaceous plant (Table 1; Fig. 1, p. 232).

Small jug (Vessel №4.2) from Jar-burial №4.1 (0.5 liters) – The soil content of the small vessel, a jug from the largest pithos was sampled to check the presence of plant macroremains. Only two charred remains of cultivated cereals were found from this jug; one of those is a grain of tetraploid and/or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/turgidum*) (Table 1).

There was a large amount of mouse droppings (coprolite) in all examined vessels. The presence of mouse coprolite may serve an indirect evidence for a large quantity of cereals grains¹⁷.

Summing up with the recovered plants taxa list, we may state that at least three taxa of cultivated cereals and eleven of wild plants, which probably are segetal weeds, were recorded for the Mastara-3 site (Table 1). All of the recorded plant taxa are already known from other archaeological sites of the country and region¹⁸ and grow in the vicinity of the site. In general, all three recorded cultivated cereals, free-threshing wheat, which probably is common bread wheat, barley, in all probability hulled barley, and emmer are the most common cultigens for the prehistory of the South Caucasus. In the region, these cereals have been grown since the Neolithic period to present days without a visible interruption, i.e. they are recorded for all archaeological periods¹⁹.

Preliminary archaeobotanical studies at the Tigranakert of Artsakh revealed practically the same assemblage of cultivated plants in the sediments of the Classical period settlement: hulled barley (*Hordeum vulgare*), tetraploid and-or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/turgidum*), including common bread wheat (*Triticum* cf. *aestivum* ssp. *aestivum* (*vulgare*)) and club wheat (*Triticum* cf. *aestivum* ssp. *compactum*), emmer (*Triticum* cf. *dicoccum*) and broomcorn millet (*Panicum miliaceum*). In addition to these cultivated cereals, grape (*Vitis vinifera*), fig (*Ficus carica*) and greek walnut

¹⁷ Cf. Willcox et al. 2008, 313–325.

¹⁸ E.g. Lisitsina, Prishchepenko 1977, 61–76; Gandilyan 1998; Hovsepian 2011, 2015, 2017b.

¹⁹ Lisitsina, Prishchepenko 1977, 61–76; Gandilyan 1998; Hovsepian, Willcox 2008; Hovsepian 2015.

(*Juglans regia*) were cultivated or gathered (referring to fig and walnut) from the wild along with hackberry (*Celtis sp.*)²⁰. The assemblage of wild and weedy plants also mostly repeats in the Classical period Mastara–3 and Tigranakert; some taxa such as *Alkanna orientalis*, *Euclidium syriacum* and *Thymelaea sp.* were not recorded for the Classical period Tigranakert, which may be conditioned by the altitudes of the sites and environmental conditions in general. Only one small jar-burial, found²¹ under the entrance of a room in the Classical period quarter of the Tigranakert site, was examined for plants remains; the vessel content contained bone remains of fetus²², but no plants remains.

Cultivated plants recovered in various funeral contexts (Europe, first millennium B.C. – first millennium A.D. period sites) in general are the most common ones cultivated and consumed by that community and mainly represented with cereals. Other most common plants in funeral context are cultivated pulses and fruits²³. There is an opinion that the cereal grains presence in the graves had symbolic meaning related to dying, burial and re-birth²⁴.

Conclusions

As a part of the burial rite, food was buried with the bodies of deceased in the Classical period. The afterlife food included cereals grains and possibly was some kind of porridge. Although we have a clear evidence of this practice in the Mastara–3 site, more investigations are necessary to reveal whether this practice was an obligatory part of the burial rites in the Classical period or it was casual.

REFERENCES

AVETISYAN, BOBOKHYAN 2012

Avetisyan P.S., Bobokhyan A. A., *Archaeology of Armenia in regional context: achievements and perspectives // Archaeology of Armenia in regional context*, Yerevan, “Gityun”, 2012, 7–20.

BADALYAN et al. 2017

Badalyan M., Mik'ayelyan A., Kyoureğyan H., Iskra M., Hovsep'yan R., Nahapetyan S., Yeğiazaryan A., Ozaberdi 2014–2016 t't: peğoumneri naxnakan ardyounk'nerə [Օձաբերդի 2014–2016 թթ. պեղումների նախնական արդյունքները] (Preliminary Results of the 2014–2016 Archaeological Excavations in Odzaberd // *Metsamor readings*, 2017, 1, Yerevan, “Service for protection of historical environment and historical-cultural museum reserves”, 205–246 (in Armenian).

GANDILYAN 1998

Gandilyan P.A., *Archaeobotanical evidence for evolution of cultivated wheat and barley in Armenia // Origins of Agriculture and Crop Domestication*, Aleppo, “ICARDA”, 1998, 280–285.

²⁰ Petrosyan et al. 2014, 91–93.

²¹ According to personal communication of Dr. Inesa Karapetyan (IAE, Armenia).

²² According to personal communication of Dr. Valentin Radu (MNIR, Romania).

²³ E.g. Mattered, Derreumaux 2008, 107–112; Šoštarić et al. 2018, 4–12; Reed et al. 2018, 3–8.

²⁴ Hansson, Bergström 2002, 54–55.

HANSSON, BERGSTRÖM 2002

Hansson A.-M., Bergström L., Archaeobotany in prehistoric graves – concepts and methods // *Journal of Nordic Archaeological Science*, 2002, 13, 43–58.

HOVSEPYAN 2007a

Ovsepjan R. A., Paleo-ëtnobotaničeskij material iz sosudov kurgana №3 mogil'nika Nerķ'in Naver [Палео-этноботанический материал из сосудов кургана №3 могильника Неркин Навер] (Palaeoethnobotanical material from pots of tomb №3 of Nerķ'in Naver tombfield) // *Archaeology, Ethnography and Folklore of the Caucasus*, Makhachkala, “Èpoxa”, 2007, 215–217 (in Russian).

HOVSEPYAN 2007b

Hovsepjan R. A., Pots contents at Nerkin-Naver tomb № 4 (Republic of Armenia) // *Archaeology, ethnology and folklore of the Caucasus*, Tbilisi, “Universal”, 2007, 233–234.

HOVSEPYAN 2007c

Hovsep'yan R. A., Bousakan mnac'ordner Šengavit'i № 3 dambarani kavanot'neric' [Բոսական մնացորդներ Շենգավիթի № 3 դամբարանի կավանոթներից] (New archaeological finds from Shengavit site: plant remains from vessels of tomb № 3) // *Problems of Armenian Ethnography and Archaeology* (ed.-s P.S. Avetisyan, L.H. Hmayakyan, T.S. Dalalyan, A.A. Bobokhyan), 2007, 3, Yerevan, “Gitutyun”, 25–29 (in Armenian).

HOVSEPYAN 2011

Hovsepjan R. A., Palaeoethnobotanical data from the high mountainous Early Bronze Age settlement of Tsaghkassar-1 (Mt. Aragats, Armenia) // *Ethnobiology Letters*, 2011, 2, 58–62.

HOVSEPYAN 2013

Hovsepjan R. A., First archaeobotanical data from the basin of Lake Sevan // *Veröffentlichungen des landesamtes für denkmalpflege und archäologie Sachsen-Anhalt*, 2013, 67 (Archäologie in Armenien II), 93–105.

KHATCHADOURIAN 2014

Khatchadourian L., Empire in the Everyday: A Preliminary Report on the 2008–2011 Excavations at Tsaghkahovit, Armenia // *American Journal of Archaeology*, 2014, 118 (1), 137–169 (Appendix 1 by Hovsepjan R.A. Archaeobotanical Investigations at Iron Age III Tsaghkahovit, 152–153, 163–164 [Table & Fig.]).

HOVSEPYAN 2015

Hovsepjan R.A., On the agriculture and vegetal food economy of Kura-Araxes culture in the South Caucasus // *Paléorient*, 2015, 41 (1), 69–82.

HOVSEPYAN 2017a

Hovsepjan R.A., Archaeobotanical sampling: Instructions for fieldwork // *Proceedings of the Institute of Archaeology and Ethnography* [Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ (Hnagitout'yan ev azgagrout'yan institouti ašx-atoutyouanner)], 2017, № 2, Yerevan, “Gitutyun”, 212–216.

HOVSEPYAN 2017b

Hovsepjan R.A., New data on archaeobotany of the Lake Sevan basin // *Iran and the Caucasus*, 2017, 21 (3), 251–276.

HOVSEPYAN, WILLCOX 2008

Hovsepjan R. A., Willcox G., The earliest finds of cultivated plants in Armenia: evidence from charred remains and crop processing residues in pisé from the Neolithic settlements of Aratashen and Aknashen // *Vegetation History and Archaeobotany*, 2008, 17 (1), 63–71.

LISITSINA, PRISHCHEPENKO 1977

Lisicina G. L., Priščepenko L. V., Paleo-ëtnobotaničeskie naходki Kavkaza i Bližnego Vostoka [Палео-этноботанические находки Кавказа и Ближнего Востока] (Palaeoethnobotanical finds of Caucasus and Near East), Moscow, “Nauka”, 1977 (in Russian).

MATTERNE, DERREUMAUX 2008

Matterne V., Derreumaux M., A Franco-Italian investigation of funerary rituals in the Roman world, “les rites et la mort à Pompéi”, the plant part: a preliminary report // *Vegetation History and Archaeobotany*, 2008, 17, 105–112.

MELIKYAN 2018

Melikyan V., Mastarayi vağ bronz, antik žamanakašržanneri norahayt bnakavayrn ou-soumnasiroğ hnagitakan aršavaxmbi 2017 t: daštayin ašxatank'nerə [Մաստարայի վաղ բրոնզ, անտիկ ժամանակաշրջանների նորահայտ բնակավայրն ուսումնասիրող հնագիտական արշավախմբի 2017թ. դաշտային աշխատանքները] (2017 fieldwork report of the archaeological expedition investigating newly discovered Early Bronze Age and Classical period settlement of Mastara // Report for the Institute of Archaeology and Ethnography NAS, Armenia, Yerevan, 2018 (unpublished; in Armenian).

PALANJYAN, MURASHEV 2007

Palanjyan R. S., Murashev R. S., Paleobotaničeskie naxodki Antičnogo vremeni pri raskopkax stolicy drevnej Armenii Artašata [Палеоботанические находки Античного времени при раскопках столицы древней Армении Арташата] (Classical period paleobotanical findings from excavations of Artashat, ancient capital of Armenia) // *Almanac of modern science and education*, 2007, 7 (2), Tambov, “Gramota”, 131–133 (in Russian).

PETROSYAN et al. 2015

Petrosyan H. L., Kirakosyan L., Safaryan V., Karapetyan I., Vardanesova T., Hovsepyan R. A., Arc'axi Tigranakerti 2012 t: hnagitakan hetazotout'yan himnakan ardyounk'nerə [Արցախի Տիգրանակերտի 2012 թ. հնագիտական հետազոտության հիմնական արդյունքները] (Main results of archaeological excavations of Tigranakert in Artsakh, 2012) // *Archaeological studies in Artsakh 2011–2012*, Stepanakert, “Dizak plus”, 2015, 73–108 (in Armenian).

REED et al. 2018

Reed K., Lodwick L., Leleković T., Vulić H., Exploring Roman Ritual Behaviours Through Plant Remains from Pannonia Inferior // *Environmental Archaeology: The Journal of Human Palaeoecology*, 2018, 24(1), 28–37.

ŠOŠTARIĆ et al. 2017

Šoštarić R., Potrebica H., Hršak J., Essert S., Archaeobotanical components of grave goods in prehistoric tumuli 6 and 7 at the archaeological site of Kaptol-Gradci, near Pože-ga (Croatia) // *Acta Botanica Croatica*, 2017, 76(2), 183–190.

TAKHTAJYAN 1954–2011

Taxtadžjan A. L. (ed.), Flora Armenii [Флора Армении] (Flora of Armenia), vol. 1–11, 1954–2011 (in Russian).

WILLCOX 2008

Willcox G., Fornite S., Herveux L., Early Holocene cultivation before domestication in northern Syria // *Vegetation History and Archaeobotany*, 2008, 17(3), 313–325.

ZARDARYAN, HOVSEPYAN 2017

Zardaryan M., Hovsepyan R. A., The agriculture of Western Syunik, Armenia in the light of archaeological and archaeobotanical data (preliminary study on the economy of Early Yervandid settlements) // *Bridging Times and Spaces: Papers in Ancient Near Eastern, Mediterranean and Armenian Studies*, Oxford, “Archaeopress”, 2017, 385–398.

ZOHARY et al. 2012

Zohary D., Hopf M., Weiss E., Domestication of Plants in the Old World, New York, “Oxford University Press”, 2012.

Table 1.
Carpological material recovered from the Mastara-3 archaeological site (2017).

Square			H2	H2	H3	H3
Burial			2	3	4	4
Vessel			2.1	3.1	4.1	4.2
			jar-burial	jar-burial	jar-burial	jug from jar-burial 4.1
Sediment volume (liter)			32	25	38	0.5
Concentration of carpological material (units/liter)			2.53	0.20	*3.45	4.00
Plant taxa	Finding / Organ	Preservation	81	5	*131	2
CULTIVATED CEREALS						
cf. Triticeae gen. spp.	possibly grains fragments	charred	58	1	36	1
Triticeae gen. spp.	grains fragments	charred	5		45	
Triticeae gen. spp.	straw nodes	charred			1	
cf. <i>Triticum</i> spp.	grains	charred	3		4	
<i>Triticum</i> spp.	grains	charred	1			
<i>Triticum</i> spp.	spike glumes	charred			1	
<i>Triticum aestivum/turgidum</i>	grains	charred	1		6	1
<i>Triticum aestivum/durum</i> (naked)	grains	charred			1	
<i>Triticum aestivum</i> ssp. <i>vulgare</i> (<i>aestivum</i>)	rachis internodes	charred			1	
<i>Triticum</i> cf. <i>dicocum</i>	grains	charred			1	
<i>Triticum</i> cf. <i>dicocum</i>	spikelet bases	charred			2	
cf. <i>Hordeum vulgare</i>	grains	charred	4		1	
<i>Hordeum vulgare</i>	grains	charred			2	
cf. <i>Panicum</i> sp.	grains	charred			1	
WEEDS & WILD PLANTS						
Poaceae						
cf. Poaceae gen. sp.	grains fragments	charred			2	
Poaceae gen. spp. div. (longer grains)	grains	charred			7	
Rubiaceae						
<i>Galium</i> cf. <i>spurium</i>	mericarps	charred		2	2	

cf. <i>Asperula sp.</i>	mericarps	charred			1	
Polygonaceae						
Polygonaceae gen. spp.	nutlets	charred			1	
Brassicaceae						
<i>Euclidium syriacum</i>	capsules	charred			1	
Ranunculaceae						
<i>Adonis sp.</i>	seeds	charred			1	
Thymeleaceae						
cf. <i>Thymelaea sp.</i>	seeds	charred		1		
Boraginaceae						
<i>Buglossoides arvensis</i>	erems	biomineralized	4		9	
<i>Anchusa arvensis</i>	erems	biomineralized			1	
<i>Alkanna orientalis</i>	erems	biomineralized			1	
Euphorbiaceae						
<i>Euphorbia sp.</i>	nutlets	uncharred			17	
Lamiaceae						
Lamiaceae gen. sp.1	nutlets	uncharred			66	
Lamiaceae gen. sp.2	nutlets	uncharred			24	
Fabaceae						
Fabaceae gen. sp. 2	seeds	uncharred			17	
Caryophyllaceae						
cf. Caryophyllaceae gen. sp.	Pods	uncharred			1	
Chenopodiaceae						
<i>Chenopodium sp.</i>	seeds	uncharred			1	
Unidentified group						
Various herbaceous species	seeds	charred	5	1	3	

Note: * - The uncharred seeds considered modern and were not counted in the calculations.

ԱՄՓՈՓԱԳՐԵՐ

Ռ. Ա. Հովսեփյան, կ. գ. թ.

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

Բուսական մնացորդներ Մաստարա-3 հնավայրի անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից

Հիմնարկեր՝ կարասային թաղումներ, պիթոս, հետմահու կյանք, սնունդ, ծես, հացաբույսեր:

ՀՀ տարածքի համար առաջին անգամ կատարվել է անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումների հնաբուսաբանական հետազոտություն՝ նպատակ ունենալով բացահայտելու թաղման ծեսի ընթացքում բույսերի և բուսական սննդի օգտագործում: Հետազոտված երեք թաղումների դեպքում էլ առկա էին մարդկային կմախքներ. երկու համեմատաբար խոշոր կարասներում՝ չափահասների, իսկ ամենափոքրում՝ մանկան: Հետազոտված անոթներում հայտնաբերվեցին փոքր քանակությամբ ածխացած հացահատիկներ և դրանց բեկորներ, ինչպես նաև որոշ սեզետալ մոլախոտերի սերմեր: Մշակաբույսերից նույնականացվել են տերրապլոիդ կամ հեքսապլոիդ ցորեն (*Triticum aestivum/durum*), որը հավանաբար փափուկ ցորենն է, հաճար (*T. dicoccum*) և գարի (*Hordeum Vulgare*): Հացաբույսերի հայտնաբերված մնացորդները հավանաբար հանգուցյալների հետ կարասների մեջ դրված սննդի մնացորդներն են:

R. A. Hovsepyan, PhD

Institute of Archaeology and Ethnography

Plant Remains from the Classical Period Jar-Burials in the Mastara-3 Archaeological Site (Republic of Armenia)

Keywords: jar-burials, pithos, afterlife, food, ritual, cereals.

For the first time in Armenia, contents of Classical period jar-burials were examined for plant remains to reveal possible rituals of burial ceremonies involving plants and vegetal food. There were human skeletons present in all three jar-burials; in two of them there were adults and there was a child skeleton in the smallest jar. Few charred grains and other remains of cereals and seeds of some segetal weeds were recovered. Tetraploid or hexaploid wheat (*Triticum aestivum/durum*), possibly bread wheat, emmer (*T. dicoccum*) and barley (*Hordeum vulgare*) were identified among cultivated plants. Remains of the recovered cereals possibly represent remnants of a porridge-like food put in the pithoi with the bodies.

Р. А. Овсепян, к.б.н.

Институт археологии и этнографии

Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара-3 (Республика Армения)

Ключевые слова: карасные захоронения, питос, загробная жизнь, еда, ритуал, зерновые.

На территории Армении впервые были проведены археоботанические исследования захоронений античного периода с целью выявления погребальных ритуалов с использованием

растений и растительной пищи. Человеческие скелеты присутствовали во всех трех исследованных нами погребениях, в двух из которых были выявлены скелеты взрослых, а в самом маленьком карасе был найден скелет ребенка. Из сосудов в небольшом количестве были извлечены обугленные зерна и остатки других злаков и семян некоторых сеgetальных сорняков. Среди культурных растений были идентифицированы тетраплоидная или гексаплоидная пшеница (*Triticum aestivum/durum*), возможно – хлебная пшеница, двузернянка (*T. dicocum*) и ячмень (*Hordeum vulgare*). Обнаруженные остатки зерновых, возможно, представляют собой остатки пищи, помещенной в сосуды вместе с телами усопших.

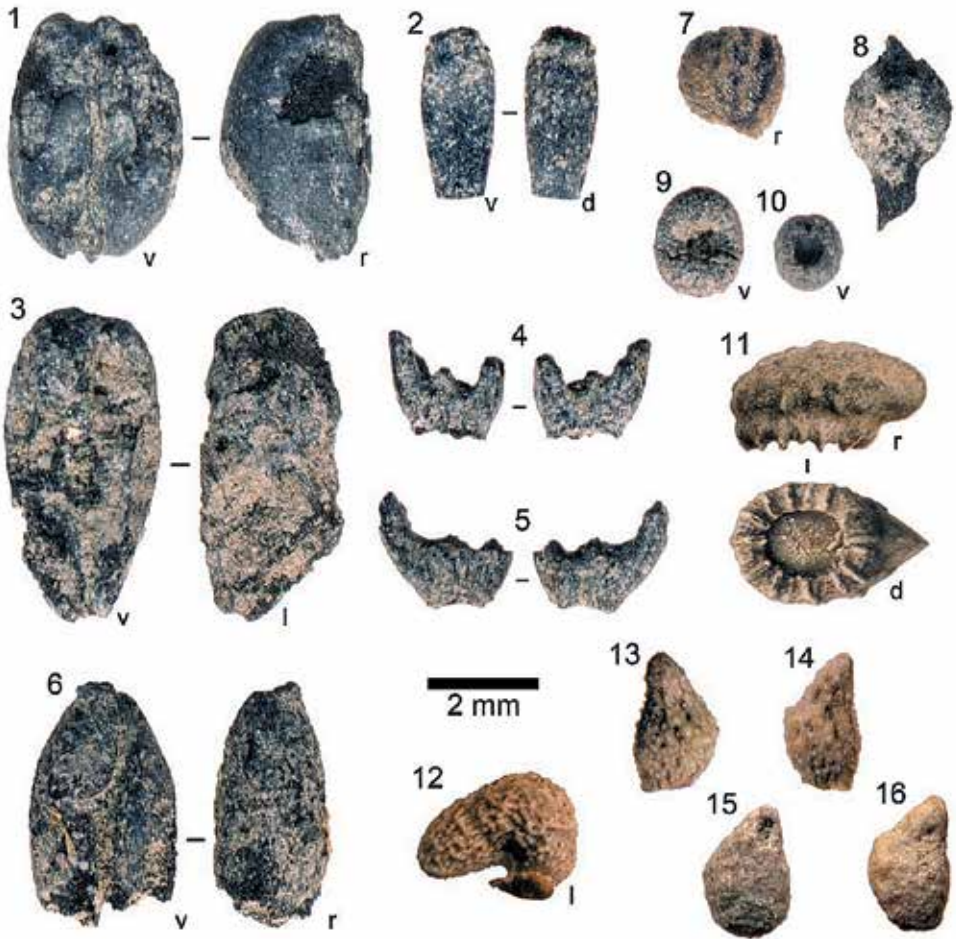

Figure 1. Some seed remains from a jar-burial of Mastara-3 archaeological site (Vessel #4.1 of Burial #4, square H3).

- 1 – charred grain of free-threshing wheat (*Triticum aestivum/durum*),
- 2 – charred internode of common bread wheat (*Triticum cf. aestivum ssp. aestivum (vulgare)*),
- 3 – charred grain of wheat, possibly emmer (*Triticum cf. dicoccum*),
- 4–5 – charred spikelet bases of emmer (*Triticum cf. dicoccum*),
- 6 – charred grain of barley (*Hordeum vulgare*),
- 7 – seed of *Adonis sp.*, 8 – charred capsule of *Euclidium syriacum*,
- 9 – charred mericarps of *Galium cf. spurium*, 10 – charred mericarps of *cf. Asperula sp.*,
- 11–16 – biomineralized erems: 11- *Anchusa arvensis*,
- 12 – *Alkanna orientalis*, 13–16 – *Buglossoides arvensis*.

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

- A. A. Bobokhyan**
Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet 8
- M. S. Shakhmuradyan**
Structure and Forms of ‘Desert Kites’ 21
- A. K. Juharyan**
Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia
in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis 36
- T. E. Harutyunyan**
Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site 47
- B. V. Vardanyan**
Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory
of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC) 77
- Roman Hovsepyan**
Plant Remains From Classical Period Jar-Burials
in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia) 79

MIDDLE AGES

- T. S. Dalalyan**
Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining
to the Musical Instruments in the 13th Century 92
- D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan**
Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains
according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources 106
- A. L. Grigoryan**
Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route 117
- Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin**
Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road 125
- A. A. Martirosyan**
On the Economic Component of Household Stone Production Objects
Found from the Dashtadem Fortress 137
- E. E. Vasileva**
Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today 148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

- N. Kh. Vardanyan**
Composition and Functionality of Wedding Joke Song
“Mother of Groom, Come out” in Ceremony 160
- N. H. Khatchadourian**
Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres
in Armenian Folk Lullabies 173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS' SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

<i>A. G. Mikayelyan</i> Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
<i>H. M. Muradyan</i> «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
<i>A. N. Nalbandyan</i> Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
<i>A. G. Andrikyan</i> The Current State of K. Pols Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

<i>А. А. Бобохян</i> Вишапоидные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
<i>М. С. Шахмурадян</i> Структура и формы «пустынных змей»	21
<i>А. К. Джугарян</i> Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
<i>Т. Э. Арутюнян</i> Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
<i>Б. В. Варданян</i> Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н. э.)	65
<i>Р. А. Овсепян</i> Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

<i>Т. С. Далалян</i> Некоторые замечания к мировозренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
<i>Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян</i> Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
<i>А. Л. Григорян</i> Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Астхик Бабаджанян, Кэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андриакян

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224